

Huszár Gál három ismeretlen műve

A hányatott sorsú HUSZÁR Gálról még nem jelent meg összefoglaló és megbízható monográfia. Nyomdájának tevékenysége sincsen még eléggé feltárva. Kassai prédikátorsága idejéből, az 1560. évből a nyomda egyetlen termékéről tudunk, énekeskönyve első kiadásáról (RMNy 160), és azt is csak későbbi tudósítás alapján, mert eddig egy töredéket sem sikerült találni belőle. Az énekeskönyv Kassán történt kinyomtatásának ténye is csak az utóbbi időben tisztázódott. GULYÁS még azt írta, hogy HUSZÁR Kassán nyomdáját „talán üzembe is helyezte”, és csak a nyomda későbbi, debreceni működéséről írva, a SZILVÁS-ÚJFALVI Imre által 1560-ra helyezett énekeskönyvet nem debreceni, hanem inkább kassai nyomtatványnak tartja.¹ Legújabbban ugyan VARJAS Béla kétségbe vonta, hogy az 1560. évi énekeskönyv igazán HUSZÁR Gálé. Elismeri, hogy HUSZÁR nyomtatta, de kételkedik, hogy ő volna a szerzője, összeállítója, azt tartván, hogy BORNEMISZA Péter erre az énekeskönyvre utal mint MELIUS Péter énekeskönyvére.² Érvelése azonban nem elég meggyőző. Ő azt gondolja, hogy „HUSZÁR 1560. évi énekeskönyve, ha nem is minden részletben, de lényegét tekintve egy MELIUS által, illetve az ő irányításával szerkesztett kéziratos gyűjtemény nyomán készült”. HUSZÁR aligha állott akkor annyira MELIUS befolyása alatt, hiszen Kassa nem volt olyan közel Debrecenhez, és HUSZÁR ott még csak rövid ideig működött. Énekeskönyvét ugyan MELIUSnak ajánlotta — aki különben abban az évben még nem volt szakramentárius, vagyis a svájci reformáció hatásának terjesztője — de abból az ajánlásból nem lehet még arra következtetni, hogy az énekeskönyv összeállításánál HUSZÁR rá lett volna utalva. VARJAS is felteszi, hogy már korábban is volt birtokában bizonyos énekanyag, de egyáltalában nem gondol arra, hogy már a kassai magyar evangélikus egyházban is találhatott, és pedig nagyon valószínűleg bizonyos énekgyűjteményt, hiszen a kassai magyar evangélikusok istentiszteletéből nem hiányozhatott az éneklés HUSZÁR eljövetele előtt sem.

Sok kérdést oldana meg, ha ismeretes volna az 1560. évi és az 1562. vagy 1563. évi (RMNy 178) énekeskönyvek közötti különbség. SCHULEK Tibornak sikerült ugyan az 1562/3. évi debreceni énekeskönyv néhány lapjára találni a wolffenbütteli könyvtárban levő 1566. évi váradi énekeskönyv kötéstábláiból

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Budapest, 1931, 113, 118—119. l.

² VARJAS Béla: *Kovácsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely*. Irod.tört. Közl. 1970. 129—151. l.

1. kép

kiáztatott töredékek között, azonban ezek alapján csak az 1562/3. és 1566. évi kiadás (RMNy 178. és 222) közötti kapcsolat állapítható meg.³ Egy közös vonása volt mind a három énekeskönyvnek: rövid idő múlva nem feleltek meg egészen a később fokozatosan a svájci reformáció hatása alá kerülő Debrecennek, és mint VARJAS Béla írja SCHULEK Tiborra hivatkozva,⁴ „a szakramentarius felfogásnak jobban megfelelő új rendszerű gyülekezeti kancionálét először SZEGEDI Gergely 1569-ben kiadott gyűjteményében valósította meg”. Több mint valószínű, hogy a debreceni 1562/3. évi énekeskönyv egészen a kassai 1560. évi énekeskönyv szerint készült, még ha feltételezzük is, hogy kibővítették, és pedig MELIUS közreműködésével. Talán éppen azért inkább a debreceni kiadásra illik BORNEMISZA utalása. Különböznél valószínűnek tartom, hogy a kassai énekeskönyv kisebb példányszámban jelent meg, és mikor HUSZÁR Gál szökni kényszerült Kassáról könnyen odaveszhetett a nyomta-

³ SCHULEK Tibor: *XVI. századi magyar nyomtatványok töredékei a wolfenbütteli könyvtárban*. Magy. Könyvszle. 1970. 119–129. l.

⁴ VARJAS Béla i. m. 141. l.

AZ VILÓVIEROL,
 tembe az örök életnek bodoglagat vehetsür. A mi
 Vm. us Christuac alfa, kite vélet és a te
 sent Lukeddel egyenlo haralomban vral-
 kodit uand örökön öröke, Amen.

AZ VARNAC EITÓVLSEROL
 HARMADYR NAFARAVALO
 Epistola. I. Cor. III.

A igaz lelkipáforokna auy Predikatorokna
 melogokrol, A hamis esvakmerő iteltuce et, igazozta
 talam, igaz es igazan emberkeke ve e neigga-
 dolalrol, Ketebyenne c. Isten eört az őbans emeifig-
 aslaghoz nem bizalro, es az itelt napian mindenize
 dolgokar meg nyilathozalrol.

Egyetlen mifelsőne ember, emine
 Christuac fogaltilol, es az Isten
 nec ritkos dolgainac safari felöl.
 Ennek fölőtte kedglen, ez keuan-
 tate a safarokba, hogy akar mellyikis biunc
 palatrac.

Enalam kedgigen kizinne eallitic, hogy
 itölece en meg iteltellen, auy sabbri itelt,
 öli. Sor en magamot sem itelen, mit semmi
 vőtiemet nem endom; de nem abbolagabultra
 meg. Hanem az VR az, ki engemet meg itel,
 Anuac okarit ődö eört ne itellyerec valamit,
 miglen el ő az Vr, ki magis vilagositrya a fettr,
 fegece titrait, es ki nyilari ezratrya a siuene
 tanatry, es akkoron Isten diczeteti mindenne az

I/b kép

AZ VILÓVIEROL,
 tembe az örök életnek bodoglagat vehetsür. A mi
 Vm. us Christuac alfa, kite vélet és a te
 sent Lukeddel egyenlo haralomban vral-
 kodit uand örökön öröke, Amen.

AZ VARNAC EITÓVLSEROL
 HARMADYR NAFARAVALO
 Epistola. I. Cor. III.

A igaz lelkipáforokna auy Predikatorokna
 melogokrol, A hamis esvakmerő iteltuce et, igazozta
 talam, igaz es igazan emberkeke ve e neigga-
 dolalrol, Ketebyenne c. Isten eört az őbans emeifig-
 aslaghoz nem bizalro, es az itelt napian mindenize
 dolgokar meg nyilathozalrol.

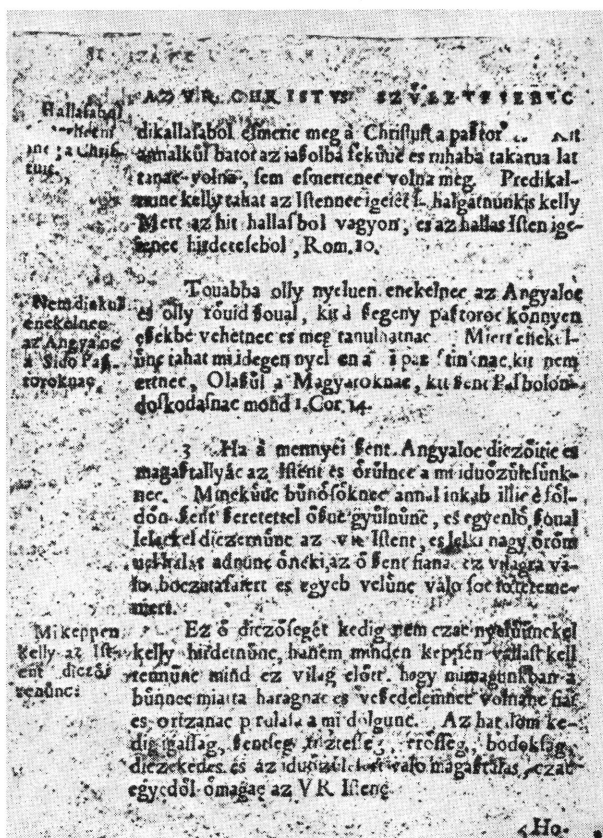
Egyetlen mifelsőne ember, emine
 Christuac fogaltilol, es az Isten
 nec ritkos dolgainac safari felöl.
 Ennek fölőtte kedglen, ez keuan-
 tate a safarokba, hogy akar mellyikis biunc
 palatrac.

Enalam kedgigen kizinne eallitic, hogy
 itölece en meg iteltellen, auy sabbri itelt,
 öli. Sor en magamot sem itelen, mit semmi
 vőtiemet nem endom; de nem abbolagabultra
 meg. Hanem az VR az, ki engemet meg itel,
 Anuac okarit ődö eört ne itellyerec valamit,
 miglen el ő az Vr, ki magis vilagositrya a fettr,
 fegece titrait, es ki nyilari ezratrya a siuene
 tanatry, es akkoron Isten diczeteti mindenne az

I/a kép

tott énekeskönyv példányainak egy része. Talán azért nem maradt fenn belőlük egy sem. BORNEMISZA pedig inkább utalhatott olyan énekeskönyvre, amely jobban volt elterjedve, miután nagyobb kiadásban jelenhetett meg. Ennél a kiadásnál MELIUS bizonyos közreműködését tételezhetjük fel — HUSZÁR Gál Debrecenből való távozása után — s így inkább ezt a kiadást tarthatta BORNEMISZA MELIUS Péter énekeskönyvének. E tekintetben VARJAS Béla nézetével ellentétben úgy látszik mégis csak ZOVÁNYI Jenőnek és újabban SCHULEK Tibornak van igaza, mikor azt tartják, hogy a BORNEMISZA által említett MELIUS Péter énekeskönyve az énekeskönyv debreceni kiadása.

HUSZÁR Gál kassai énekeskönyvét tehát az ő könyvének kell tekinteni nemcsak azért, mert ő nyomtatta. Lehetséges különben, sőt eléggé valószínű is, hogy kassai nyomdájából kikerült még valamilyen más, kisebb nyomtatvány is, de ez egyelőre nem eléggé ismeretes. A nyomda debreceni működéséről ugyan többet tudunk, több terméke maradt fenn, de ebből az időszakból sincs elég és pontos adat a nyomda sorsáról. Nem tudjuk azt sem, meddig vezette a nyomdát maga HUSZÁR, miért és milyen állapotban hagyta Debrecenben. Utolsó biztos adat a MELIUS ARANY Tamás ellen írt művének (RMNY

a debrecenihez különben még tisztázásra vár. Új nyomda néhány régi dúccal, fametszettel?

BORNEMISZA Péter negyedréttű postillája első kötete (RMNy 333) végén ezt írja: „Nyomatata Komjatin keszdetet Huszar Gal altal, vegezztetet Sempten Mind szent hauanac első napian . . . 1573.” A kolofon (és az ajánlás keletkezése is) arra mutat, hogy a vaskos kötet 1573 októberére elején jelenhetett meg. BORNEMISZA postillája nyomtatását eszerint valószínűleg legkésőbb júniusban tette át Semptére, mert a könyv második részének a nyomtatása legalább három hónapot vett igénybe — aszerint, hogy mennyi ideig tartott a második kötet elkészítése. Az első kötet nyomtatásának befejezése után BORNEMISZA műhelye bizonyosan először bekötötte a példányok legalább egy részét és aztán hozzálátott a második kötet (RMNy 355) nyomtatásához. Ebből terjedelme szerint havonként körülbelül 80 levelet tudott kiszedni és kinyomtatni — GULYÁS kb. 75 levél elkészítését tételezi fel — a harmadik kötetből később jóval többet. Az első kötet második részének nyomtatása biztosan még lassabban haladt, mint a második köteté, hiszen számítani kell a nyomda kezdeti nehézségeivel. Valószínűnek tartom különben, hogy BORNEMISZA eredetileg saját nyomdájában akarta postillája nyomtatását megkezdeni, és csak mikor a megrendelt, megvásárolt nyomdafelszerelés késett, lett türelmetlen, és kihasználva az alkalmat, hogy ti. HUSZÁR Gál, egykori főnöke, éppen újra nyomdához jutott, ideiglenesen Komjatin kezdte a postilla nyomtatását, de ahogy felállította a saját nyomdáját, azonnal áthelyezte a munkát — néhány kelléket HUSZÁRTÓL szerezve nyomdája berendezésének kibővítésére. De ez azt is bizonyítja, hogy HUSZÁR Gál Komjatin nem azért állította fel nyomdáját, hogy BORNEMISZA számára dolgozzon, hanem más tervei voltak vele, más művek nyomtatására készült. Mindenesetre azonban a nyomda 1573 júniusában, vagy még korábban, nem dolgozott már BORNEMISZA számára. Mit nyomtatott azután?

Eddig csak azt tudtuk, hogy 1574-ben Komjatin nyomtatta ki HUSZÁR Gál legfontosabb és legszebb művét, nagy énekeskönyvét (RMNy 353), azaz annak második teljesen átdolgozott és bővített kiadását.⁵ Az énekeskönyv első részének előszava 1574. okt. 6-án kelt, és a munka eszerint október elején jelenhetett meg. Mikor készült el az énekeskönyv második része, pontosan nem tudhatjuk: a nyomtatvány vége, valószínűleg kolofonnal, nem maradt meg. A nagy és díszes mű sok munkát adhatott a nyomdának. A szedés hosszas és fáradságos volt, hiszen a mű egyes énekek dallamát is adja, hangjegyszédést is tartalmaz. De ez a munka önmaga nem tölthette ki a nyomda 15 vagy még több hónapi működését. Valószínű volt azért már e tények alapján is, hogy HUSZÁR Gál Komjatin még valami mást is nyomtatott, és ez a valószínűség most bebizonyult.

HUSZÁR Gál énekeskönyve első részének teljes és szép példánya megvan az egykori eperjesi evangélikus kollégium könyvtárában is. Kötéstáblájában az 1969. év végén dr. B. BÁLENT több levélből álló töredékre bukkant. A nyolc negyedréttű levél prédikációkat tartalmaz, míg egy nyolcadréttű ív perikópákat. A töredékek tüzetesebb átnézése megmutatta, hogy a prédikációk nem vala-

⁵ A debreceni 1562/3. évi és a váradi énekeskönyvet nem lehet a kassai énekeskönyv második és harmadik kiadásának tartani, még ha az is az alapjuk. Nem HUSZÁR kiadásai, nem ő készítette őket.

melyik ismert postillából valók, és a perikópás ív sem származik valamelyik ismert kiadásból. A betűtípusok, díszes kezdők, sőt a vízjel is arra mutat, hogy a töredékek mind HUSZÁR Gál nyomdájában készült művekből származnak. Beh bizonyosodott, hogy HUSZÁR Gál három nyomtatványának és valószínűleg saját művének is a töredékei. Bizonyára éppen e művek kiadására is gondolt HUSZÁR, mikor felállította nyomdáját Komjatin.

Az első műből hat levél maradt meg, éspedig az E ív második és harmadik levele és az F ív mind a négy levele, azaz a 18., 19., 21–24. számozott levél. Az élőfej: „Az Vrncac Eliöveseröl / Masodik Vr Napiara Valo Evan:”. Utána a 23b laptól „Az Vrncac Eliöveseröl / Harmadik Vr Napiara Valo Epis:”. Az evangéliumból való ádvent második vasárnapjára prédikáció az E₁ végén kezdődhetett (az E2a lapon az evangéliumi szöveg befejezése áll), és négy sorral az F3b lapon végződik. Észert az egyes prédikációk terjedelme 5 1/2–6 levél,⁶ s így valószínű, hogy az első három ádventi prédikáció (kettő az első vasárnapra, a harmadik a második vasárnapi epistolából) 17 levelet foglalt el, vagyis az első számozott A₁ jelzetű levélen kezdődött. Előttük bizonyára lehetett még néhány levél, talán egy teljes ív, címlappal, ajánlással és esetleg valamilyen előszóval. A megmaradt hat levél arra mutat, hogy az egész mű nyolc prédikációt tartalmazott: kettőt-kettőt mind a négy ádventi vasárnapra, az epistolából és az evangéliumból, s terjedelme az előzmények számozatlan levelein kívül körülbelül 46 számozott levélen prédikációk és a 12. (M) ív végén esetleg tartalomjegyzék és kolofon.

A 21a lapon érdekes adat van, mely lehetővé teszi a prédikáció keltezését. Az üstökös csillagról szólva megemlíti a prédikátor, hogy „mostannis a minemő úy czillag tamadott az égen”, és a margón utal: „Vide Paulum Fabricium Caesaris Maximiliani Mathematicum, De noua stella circa finem octobris orta 1572”. Mostaninak az 1572. október végén látott üstököst csak egy ádventi beszéd nevezhette az 1572. év decemberében, azaz a jelenség után néhány héttel, s nem például a következő évben, mert akkor az üstököst már múlt évinek kellett volna nevezni. De úgy vélem, hogy ez a megállapítás egyúttal hozzájárul a prédikációk szerzője és kiadási ideje kérdésének tisztázásához is. Nem valamilyen más szerző művének fordítására mutat, hanem valószínűvé teszi, hogy HUSZÁR Gál itt saját beszédeit adta ki, éspedig 1573-ban. Ez annál is valószínűbb, mert már előzőleg is nyomtatott ki ilyen munkát: néhány prédikációt szintén az egyházi év egyik időszakához. 1558-ban Óvárt jelent meg tőle egy negyedrétű 26 leveles kisebb mű: „Az Vr Iesus Christusnac Szent Vachoraiarol, kinszenvedeseröl és dichoseges fel tamadasarol valo Predicacioe” (RMNy 151), három különböző terjedelmű prédikációjával. HUSZÁR szerzősége tekintetében az ádventi prédikációknál a döntő szót a szakértők bizonyosan a töredék szövege alapján fogják kimondani. A kiadás ideje tekintetében az 1572. évi decemberben elhangzott beszédnél inkább gondolhatunk a következő évre, mint ugyanazon év utolsó napjaira, s kérdés csak az lehet, hogy BORNEMISZA postillája nyomtatásával egy időben vagy inkább utána készült-e.

⁶ Erre lehetne következtetni a második mű töredéke alapján is, de lehetséges, hogy egyes prédikációk terjedelme nem volt egyforma. HUSZÁR óvári három prédikációja közül RÉVÉSZ Imre szerint az első négy levelet és néhány sort foglal el, a második 23 lapra terjed, a harmadik pedig néhány sor híján 15 lapra. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1862. V. évf. 4. sz. 112–113. l.

A mű könyvészeti leírása egyelőre ez lehetne: RMNy 327B [HUSZÁR Gál: Ádventi prédikációk.] [Komjáti 1573 Huszár.] [?, A—D]E—F[G—M?] = = [4]+46?+[2]? fol. — 4° — Inic.

A második műből sajnos csak kétlevélnyi töredék maradt meg, s ebből csak bizonytalanabb következtetéseket lehet levonni. Csak a D ív második és harmadik levele, azaz a 13. és 14. számozott levél van meg. Élőfejük „Az Vr Christvs szvletesenec Vnnepere Valo Predicatio”, és tartalmuk szerint a karácsony első napjára való evangéliumi prédikáció középső harmadát foglalják magukban. Figyelemre méltó mindenek előtt a két levél ívjelzete és számozása. Bizonyítják mindenekelőtt, hogy ez a töredék nem képezi az előző mű részét, hanem más, önálló nyomtatványból származik. Nem egy nagyobb postilla töredékei kerültek elő, hanem két önálló kiadvány maradványai. Így biztosnak tekinthetjük azt is, hogy az első mű csupán a négy ádventi vasárnapra való prédikációkat tartalmazta. De mit tartalmazott ez a második mű?

Az első számozott levél az A ív második(!) levele (A₂) volt. Ha egy prédikáció átlag itt is hat levelet foglalt el, az első karácsonyi prédikáció az epistolából az 5—10. levélen (B₂—C₃) lehetett, és a második, az evangéliumból a 11—16. levélen (C₄—E₁). Ebből van a két levélnyi töredék. Kérdés mindekenelőtt, hogy mit tartalmazott az első, legalább öt levél: a számozásba be nem foglalt A₁ levél és a számozott 1—4. levél (A₂—B₁)? Az A₁ levélen a mű címe volt és a következő négyen az ajánlás és az előszó? Vagy valamilyen rövidebb beszéd karácsonyestre? KULTSÁR György egykorú postillájában (RMNy 334) nincs ugyan ilyen beszéd, de BORNEMISZA postillája első részében (RMNy 333) van két „A Christus születése Estin Valo Predicacio” (CXLVb—CLXVa), és a foliopostillában (RMNy 541) is van „Karatson Estire avagy Etzakara” egy prédikáció, „Az VVr Christvs Fogantatasarol Valo Predikatio” (XXVIIa—XXXIIa). Ajánlás nélkül aligha adta ki HUSZÁR a művét, és ha volt benne egy beszéd karácsonyestre, bizonyára az A ív előtt volt még néhány levél (teljes ív?) és ezeken, valamint a számozatlan A₁ levélen lehettek akkor az előzmények — a címlap, ajánlás és esetleg előszó is.

A mű, ha önálló nyomtatvány is, lényegében az első mű folytatása és bizonyára hasonlóképpen volt összeállítva: az esetleges karácsonyesti beszéd után minden napra két-két prédikációt hozott, az epistolából és az evangéliumból. De milyen napokra? KULTSÁR említett postillája csak evangéliumi prédikációkból áll, de karácsony első napjára két prédikációt hoz, egyet-egyet pedig karácsony második és harmadik napjára, továbbá a karácsony utáni vasárnapra és újévre („Kis Karatson napiara”). BORNEMISZA postillája első részében szintén három karácsonyi napra vannak prédikációk, az első és harmadik napra két-két, ugyanúgy mint a karácsony utáni vasárnapra, az új évre („Az Vr környül Metelkedese Napiara”) pedig négy(!). A foliopostillában karácsony négy(!) napjára és a karácsony utáni vasárnapra van egy-egy prédikáció és kettő „Kis Karacsonra”. Legvalószínűbbnek tartom, hogy ebben a műben az esetleges karácsonyesti beszédén kívül tíz prédikáció volt: kettő-kettő (epistolából és evangéliumból) karácsony három napjára, karácsony utáni vasárnapra és új évre — „kis karácsonyra”, és a mű terjedelme 15—16 ív lehetett. Nemcsak tipográfiai tekintetből, de a két levélnyi töredék tartalma alapján is a két mű szerzőjét egy személynek, HUSZÁR Gálnak tartom.

Amennyire a töredékből ítélni lehet, HUSZÁR Gál minden prédikációjában az ige, a bibliai szöveg után annak „rövidén való értelmét” adja és bejelenti a prédikáció három részre való felosztását. A prédikációhoz azután imád-

ságot is csatol. A prédikáció tartalma textusból való „tanúságok”, az ige magyarázatja — nyugodt, építő, pozitív modorú, de néhol nem hiányzik bizonyos polémia sem: a pápás egyház gyakorlatát elítélő reformációs tanítás hangsúlyozása. Így például a karácsonyi prédikációban kiemeli, hogy „Nem diakul enekelne az Angyaloc a Sido Pasztoroknac” mondván: „Miert enekeliunc tahat mi idegen nyeluen a mi parasztiaknac, kit nem ertneec, Olaszül a Magyaroknac, kit szent Pal bolondoskodasnac mond I. Cor. 14.”

A két levélnyi töredék alapján nehéz összeállítani a mű valószínű könyvszerkezeti leírását. Talán mégis az előbbi érvelések alapján ez lehetne: RMNy 327C [HUSZÁR Gál: Karácsonyi prédikációk.] [Komjáti 1573 Huszár.] [?:, A—C] D[E—P?] = [4]+60? fol. — 4°.

A harmadik mű töredékei egy nyolcadretű nyomtatvány teljes A íve, azaz számozott 1—8. levele, és ennek az ívnek egyes levelei: az 1., 4., 5. és 8. levél még háromszor. Ez előtt az ív előtt néhány számozatlan levéllel kezdődhetett a mű, az előzményekkel, címlappal, ajánlással és esetleg valamilyen előszóval. Az A ív tartalma: „Az Vrnac El Iöveseröl Elsö Vr napiara valo Epistola, mellyet Szent Pal Apastal irt Romaiaknac, Levelenec XIII. reszeben”. A bibliai szöveg után következik „Az Epistolanc Rövideden valo értelme” és „Imadsag”. A harmadik levél hátlapján (A_{3b}) „Azon Napiara Valo Evangeliom Matt. XXI.” kezdődik „Ez Evangeliomnac Rövideden valo értelme”-vel és „Imadsag”-gal. Az ív utolsó lapján „Az Vrnac El Iöveseröl Masod Vr Napiara Valo Epistola Rom. XV,” kezdete áll. Eszerint a mű lényegében perikópáskönyv, de egészen eltér a szokásos ilyen könyvektől. Nemcsak magukat a perikópás szövegeket közli, hanem mindegyikhez egy rövid elmélkedést, homiliát, rövidített beszédet és imádságot is csatol. Tulajdonképpen közeledik így a postillákhoz.

Perikópás könyvek gyakran jelentek meg magyarul a 16. században, de később is. Lényegükben pótolták a bibliát, tartalmazván az Újszövetség leghasználtabb részeit, a vasárnapi és ünnepi prédikációk alapjául rendelt bibliai szövegeket. Hasznosak voltak nemesak addig, míg nem volt kiadva az egész biblia magyar fordítása — KÁROLYITÓL, és a katolikusok számára KÁLDITÓL — vagy elegendő példányban legalább az Újszövetség. Istentiszteleteknél és az iskolában ugyanúgy használták mint családokban vagy egyes személyek, már csak a jóval kisebb ár miatt is. Mint népszerű, általánosan elterjedt mű, majdnem minden nyomda kiadványai között szerepel, és nagyon is érthető, hogy HUSZÁR Gál szintén szükségesnek tartotta kiadását saját nyomdájában Komjátin — valószínűleg még az énekeskönyve előtt. Bizonyosan azért jutottak ezek a töredékek egy olyan kötet tábláiba, amely az énekeskönyvnek csak első részét tartalmazza.

A gyakori használat folytán a perikópás könyvek többnyire tönkrementek, és ma nem is tudunk minden régi magyar nyelvű kiadásukról. Bizonyítja ezt HUSZÁR e kiadása is, amely eddig ismeretlen volt. De KLÖSS Jakab bártfai nyomdász is, valamint később 1616-ban a perikópás könyv TILÉNUS summáriával ellátott kiadása (RMK I. 459) előszavában azt írja: „En immár egynehányszor . . . az Vr napokra és főfő Innepekre az Anyaszentegyháztól rendeltetett Evangéliomokat és Epistolákat Magyar nyelven kü nyomtattam, csak ő magát az Textust, . . .”. Ébből az „egynéhány” kiadásból nem maradt fenn semmi vagy legföljebb egy négyleveles töredék (OSzK: RMK I. 318/a, amelyről nem egész biztos, hogy ő vagy még GUTTGESEL nyomtatta. RMNy 602 GUTTGESELTŐL származtatja, de egy Klöss-féle kiadás már a 16. századból

nagyon is valószínű, hiszen egy új nyomdász kiadványai között mindenekelőtt olyan könyvek foglalhattak helyet, melyeknél biztos lehetett, hogy könyvszerrel eladhatja őket.

Régi magyar perikópáskönyvek még meglevő példányai is általában csonkák vagy csak töredékek, úgy hogy néha nehéz eldönteni hol, különösen pedig, mikor jelentek meg. HUSZÁR Gál kiadásához való viszonyukból mégiscsak levonhatunk belőlük néhány megállapítást vagy következtetést. HUSZÁR Gál nem nyomtatott ki egyszerűen újra egy régebbi kiadást. A régebbi kiadásokban sehol se találjuk az erre a kiadásra jellemző elmélkedéseket és imádságokat, hanem csak a bibliai szöveget. Egyetlen olyan kiadás ismeretes, hol két-két perikópa szöveghez egy imádság van csatolva.

De milyen bibliai szöveget, fordítást használt HUSZÁR? A perikópák szövegének fordítása e töredékben nagyon eltér attól, melyet a régebbi kiadású Újszövetségben vagy postillákban találunk. MELIUS Péter is más fordítást használ. Az eltérések oly nagyok, hogy túlhaladják a nyomdász nyelvi sajátosságainak szokásos érvényesítését az új szedésnél. Oka ennek talán az is, hogy akkor még nem volt egy általánosan elfogadott fordítás, és a szerzők az általuk idézett szöveget saját belátásuk szerint kijavították vagy le is fordították, ha az egész könyv fordítás volt. A kérdés, hogy a bibliai szövegek melyik fordítását használta fel HUSZÁR itt — és a prédikációiban is, — még megoldásra vár. De a legvalószínűbb az, hogy bizonyos eltérésekkel átvette az egyetlen olyan előző perikópás könyv szövegét, mely imádságokat is tartalmaz, a kolozsvári első kiadás — 1550 és 1552 között — szövegét (RMNy 91). Erre a perikópás könyvre utal 1581(?)-ben⁷ MANTSKOVIT is, mint az általa nyomtatott perikópás könyv forrására, mintájára (RMNy 486). De HUSZÁR nem meríthetett csak ebből a kolozsvári perikópás könyvből mint tehetette MANTSKOVIT, azt írja, hogy „ismét újonnan” kinyomtatta „az esztendő által való evangéliumokat az epistolákkal és imádságokkal egyetembe, kit régen Kolozsváratt nyomtattak volt”.⁸

HUSZÁR Gál perikópás könyve evangéliumi elmélkedése után következő imádság megtalálható bizonyos apróbb eltéréssel BORNEMISZÁNÁL is, és pedig mind postillája 1573. évi első kötetének XXIVb—XXVa lapján, mind a fóliopostilla VIa lapján is. (RMNy 333 és 541). Megvan a perikópáskönyv későbbi kiadásai között a MANILUSÉBAN 1589-ben és a vizsolyiban 1590 és 1593 között (RMNy 630 és 676). De sehol sem találkozzunk imádságokkal az epistola után, csak HUSZÁRNÁL. Bizonyosan ezeknek sem ő a szerzője, mint ahogy nem lehet a szerzője az evangélium utániaknak sem. Mind itt, mind a kolozsvári első perikópás könyv kiadásánál biztosan fordítással van dolgunk, s az imádságok szerzője esetleg LUTHER Márton lehetne, mint azt BOTTA István gyanítja. Sajnos egyelőre nem tudtam ellenőrizni ezt a felfogást, éppen úgy mint azt se, hogy az elmélkedések szerzője Veit DIETRICH lehetne. De nagyon is valószínű, hogy ez a perikópás könyv nem HUSZÁR Gál eredeti műve, hanem csak fordítása — esetleg elég szabad. Éppen az elmélkedések képezik különben HUSZÁR munkájának legfontosabb és legjellegzetesebb részét. Ezek után már nem a vizsolyi perikópás könyv (RMNy 676) az első magyar peri-

⁷ Mind a két példánynak a címlapja hiányzik.

⁸ SCHULEK Tibor idézése szerint (Bornemisza Péter . . . Sopron—Budapest—Győr 1939. 137. l.)

kópás könyv evangéliumi magyarázattal. Különbözik ezek a magyarázatok, csak úgy mint TILÉNUS summáriái (RMK I. 459) teljesen eltérnek a Huszár-kiadás elmékedéseitől.

HUSZÁR GÁL perikópáskönyvének első íve szerint egy vasárnapra (és esetleg ünnepnapra) való perikópák szövege, „értelmezésük” és a hozzájuk csatolt imádságok 15 lapot foglalnak el. Majdnem egy teljes ívre terjednek. MANCZ-KOVICZNÁL levő perikópák száma alapján HUSZÁR GÁL e nyomtatványa szerint 85–90 ívet tehetett ki vagy a szentek napjaira való nélkül is 60 ívet. Nem volt ez túl sok egy kötetre? Vagy HUSZÁR ezt a művét két, sőt esetleg még több kötetben adta ki? Prédikációit sem adta ki egy vaskos postillában, hanem részletekben, az egyházi év egyes időszakai szerint. És egyáltalában ki tudja-e vajon nyomtatni az egész perikópás könyvet?

Sok kérdés vár itt még megoldásra behatóbb kutatások alapján. Nem lehet kizárni, hogy HUSZÁR ezt a munkáját már nem fejezte be. Talán azért nem használhatta forrásul MANTSKOVIT a perikópás könyv nyomtatásánál se Detrekón, se Vizsolyban. Viszont az a körülmény, hogy a töredékek négy példányból valók, arra mutat, hogy nem gondolhatunk csak valami próbaszedésre, hanem az „A” ív, azaz a munka nyomtatásának megkezdésére.

E perikópás könyvnek – a még sok nyitott kérdés mellett – az RMNy formájára kialakítható könyvészeti leírása a következő: RMNy 327A [AZ EVANGÉLIUMOK és az epitolák . . .] [Komjátí 1573? Huszár.] [.:?]A[B+?] = = [8?]+8+? fol. – 8° – Inic.

Valamikor a Régi Magyar Könyvtár kiadása nagyban elősegítette az addig ismeretlen nyomtatványok feltárását. Remélem, hogy most az RMK méltó új kiadása, a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* nemrég megjelent kötete, szintén nagyban elősegíti a további kutatást. Legyen szabad itt csak egy feladatra utalni. FRAKNÓI annak idején az Országos Széchényi Könyvtárban könyvtáblákból kiáztatott régi nyomtatványok és töredékek között számos régi magyar nyomtatványt talált. A másnyelvűeknek nem szentelt kellő figyelmet, de mikor éppen ebben a folyóiratban tüzetesen ismertette a magyar nyelvűeket, megemlítette, hogy a töredékek között sok például a cseh nyomtatvány is. Talán voltak közöttük a felsőmagyarországi nyomdák szlovák nyelvű termékei is. Sajnos most hiába érdeklődtem e töredékek iránt: az Országos Széchényi Könyvtárban ma, közel száz év után, már nem tudnak róluk semmit, de remélem, csak lappanganak valahol és még előkerülnek. A Régi Nyomtatványok Tára az OSzK-ban példás kutatómunkája során talán még rájuk bukkan valahol, keresve nem magyar nyelvű (különösen latin), régi magyarországi nyomtatványok töredékeit, maradványait is. A jövő kutatások még számos ismeretlen régi magyarországi nyomtatványt hozhatnak napfényre. És hogy még sok mindent kellene és talán lehetne is felkutatni, bizonyítják HUSZÁR GÁL három munkájának töredékei, melyeket itt bemutatni igyekeztem.⁹

⁹ Hálás köszönetemet fejezem ki kutatásaimnál és a cikk megírásánál nyújtott segítségért SOLTÉSZ Zoltánnak, BORSA Gedeonnak, különösen pedig SCHULEK Tibornak és BOTTA Istvánnak.

JÁN ČAPLOVIČ

Drei unbekannte Werke von Gál Huszár

Vor seiner Abreise von Kassa versprach der namhafte ungarische Reformator und Drucker ein kleineres Gesangbuch in seiner eigenen Druckerei herauszugeben. Im Jahre 1560 hat er diesem Versprechen entsprochen. Es ist anzunehmen, dass er dazu nicht sein eigenes, bereits vorher zusammengetragenes Material benützte, sondern auch einige in Kassa (Kaschau, Košice) früher gesungene Weisen. Er widmete sein Gesangbuch dem Reformator von Debrecen, Peter MELIUS, aber nicht darum, weil er beim Zusammenstellen desselben auf MELIUS angewiesen gewesen wäre. Das bei Peter BORNEMISZA erwähnte *Melius-Gesangbuch* weist auf eine spätere Ausgabe desselben aus Debrecen, vom Jahre 1562 oder noch wahrscheinlicher 1563. Gál HUSZÁR, der Ende 1560 von Kassa nach Debrecen geflüchtet war, hat sich in der letzteren Stadt immer als Exul betrachtet, zur Zeit der Veröffentlichung dieser Ausgabe seines Gesangbuchs war er nicht mehr dort: er verließ Debrecen bereits im März 1562, seine verlassene Druckerei kam später unter die Leitung des Mihály TÖRÖK. HUSZÁR selbst fuhr nach Komárom und von hier weiter nach Nagyszombat (Tyrnau, Trnava), und endlich nach Komjáti, wo er spätestens anfang 1573 gesichtet wird. Hier ist er schon wieder Druckereibesitzer und im Besitze einer neuen Einrichtung, bis auf einige schon in Debrecen gebrauchte Holzschnittplatten. In dieser neuen Druckerei begann er mit dem ersten Band der Postillen von Peter BORNEMISZA, da BORNEMISZA nicht so lange warten wollte, bis seine eigene zu diesem Zwecke gegründete Druckerei in Betrieb gesetzt werden konnte. Als er aber in Sempte (Sintava) schon in seiner eigenen Druckerei zu arbeiten anfang, hat er sich von HUSZÁR getrennt: sie scheideten voneinander als Freunde, da doch HUSZÁR einiges der neuen Druckerei vom eigenen Zubehör überließ und damit zur Einrichtung derselber beigetragen hatte. HUSZÁR hat nämlich seine Druckerei in Komjáti nicht für BORNEMISZA, sondern für seine eigenen Bücher errichtet.

Bisher war von diesen seinen Werken nur das im Jahre 1574 erschienene Gesangbuch bekannt, welches aber eine längere Arbeitsperiode, die von Juni 1573 (spätester Zeitpunkt für den Abschluß der Postillen BORNEMISZA's) bis Oktober 1574 (Erscheinungsdatum des ersten Teiles des Gesangbuchs) dauerte, nicht rechtfertigt. Es ist unlängst gelungen, wenigstens drei Drucke HUSZÁR's aus dieser Periode zu identifizieren. Ein Exemplar des ersten Teiles des HUSZÁRSchen Gesangbuchs ist nämlich wohl erhalten und in Originaleinband in der Bibliothek des ehemaligen evangelischen Kollegiums zu Eperjes (Prešov) zu finden. Aus den Einbanddeckeln dieses Exemplars kamen Bruchstücke zu je einigen Blättern zum Vorschein. Die Drucktypen, die Zierden und sogar das Wasserzeichen weisen auf den Ursprung aus der Druckerei von HUSZÁR hin. Der Inhalt läßt darauf schließen, dass man es mit drei bisher unbekanntem Schriften HUSZÁR's zu tun hat. Über diese Umstände gibt Verfasser in seinem Aufsatz ausführlichen Bericht.

Aus dem ersten von den drei Büchern HUSZÁR's sind sechs Blätter erhalten: E_{2,3} und F₁₋₄, d. h. Blätter numeriert 18., 19., 21—24. Sie enthalten Predigte für den Advent und zwar für alle Sonntage aus den Episteln und aus den Evangelium. Der Text begann wahrscheinlich auf dem Blatt Nr. 1., dem vielleicht ein Titelblatt, eine Widmung und ein Vorwort voranging — das Ganze womöglich im Umfange eines ganzen Druckbogens. Die Predigten selbst (4 × 2) erdehten sich auf ungefähr 46 numerierte Blätter, vielleicht mit Inhaltsverzeichnis und Kolophon auf den folgenden zwei Blättern. In einer der Reden weist der Verfasser auf das Ende Oktober 1572 gesichtete Komet als gleichzeitige Erscheinung hin, was darauf deutet, daß die Predigt spätestens Ende Dezember desselben Jahres gesprochen wurde. Es beweist aber zugleich, daß nicht von irgendeiner Übersetzung die Rede ist, sondern wohl von einer eigenen Predigt HUSZÁR's. Wie in Óvár, auch in Komjáti gab Huszár keine großen, vollständigen Postillen heraus, sondern nur eine kleinere Sammlung im Zusammenhang mit einer besonderen Periode des Kirchenjahres: dort mit Ostern, hier mit dem Advent und im folgenden Werke mit Weihnachten.

Es sind leider aus diesem zweiten Werke HUSZÁR's nur zwei Blätter erhalten, aus ihrem Inhalt, ja sogar aus ihrer Numerierung und ihren Blattzeichen läßt sich aber manches feststellen. Die Zeichen sind D₂ und ₃, weiters Blatt 13. und 14. Sie beinhalten den mittleren Teil der Predigt auf den ersten Weihnachtstag. Sie können nicht zum ersten Bruchstück gehören, welches nur Adventspostillen enthält, sondern entstammen einem selbstständigen Druckwerk. Das erste gezählte Blatt ist A₂, das heißt daß nicht nur auf A₁ sondern noch auf einigen anderen, vielleicht einem vollen Bogen Titelblatt, Widmung und Vorwort gestanden haben, und dann ab A₂ eine kleinere Predigt für den Weihnachts-

abend, darauffolgend je 2 Predigten (aus den Episteln bzw. aus dem Evangelium) auf die drei Weihnachtstage, den Sonntag nach Weihnachten und auf den Neujahr, d. h. »Kleinweihnachten« — wie sie in den zeitgenössischen Postillen allgemein zu finden sind. Die Reden befinden mit dem Text aus der Bibel und enden mit dem Gebet. Ihr Inhalt besteht aus einer positiven, im besonnenen Ton gehaltenen Auslegung des Wortes, manchmal mit einer das Verfahren der papistischen Kirche verurteilenden Polemik. Die Ähnlichkeiten bezeugen, daß beide Werke von demselben Verfasser herrühren, nämlich von HUSZÁR. Der Umfang des zweiten Werkes kann auf 15—16 Bogen geschätzt werden.

Das dritte Werk war ein Druck von kleinerem Format, ein Oktavbuch. Es ist der ganze A-Bogen erhalten, d. h. 1—8. gezählte Blätter und ausserdem vier Blätter dieses Bogens noch in drei Exemplaren, was darauf deutet, dass der Druck begonnen hatte, und deshalb der Bogen A nicht als blosser Probedruck betrachtet werden kann. Der Inhalt: Perikopentexte mit kurzer Erläuterung, und Gebet. Ungarische Perikopenbände kommen zwar im 16. Jahrhundert häufig vor, aber nur mit biblischem Text, oder höchstens mit dem begleitenden Gebet. HUSZÁR hat zwar diese auf das Evangelium folgende Gebete übernommen, er konnte aber keine vorfinden, die der Epistel gefolgt hätten. Beide Arten des Gebets, sowie die kurzen Textauslegungen scheinen Übersetzungen zu sein: vielleicht aus den Kollekten von Luther in der Ausgabe Veit Dietrichs. Eine endgültige Stellungnahme wäre voreilig, es kann nur als wahrscheinlich angenommen werden, daß das Werk eine Übersetzung HUSZÁR's ist, aber wir wissen nicht, ob er sie vollendet hatte und wie groß der ursprüngliche Umfang des Drucks war. Bibeltext, Erklärung und Gebet für einen Sonntag haben fast den Umfang von einem Bogen, so daß das ganze Buch sich auf 90 Bogen belaufen hätte können, was für einen Band doch zu viel gewesen wäre. Es kann aber auch teilweise herausgegeben worden sein, sowie die Postillen.

Alle drei Drucke sind wahrscheinlich im Jahre 1573 erschienen, oder Anfang 1574, darum konnten die Bruchstücke zum Einband des im Oktober 1574 erschienenen Gesangbuches verwendet werden. Wieviel von dem letzteren Werk erschienen und ob es vollendet wurde, wissen wir nicht, jedenfalls ist HUSZÁR schon im folgenden Jahre gestorben.